

О. В. Мудрак, к. с.-г. н., доц.; Г. В. Мудрак

НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ СТВОРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ «ДНІСТЕР»

В статті науково обґрунтована доцільність створення регіонального ландшафтного парку «Дністер» в межах Вінницької області, площею 18,2 тис. га. Проведена фізико-географічна характеристика його території, виділено функціональні зони. Запропоновано основні шляхи, які необхідно впровадити, щоб створити РЛП «Дністер».

Вступ

Значне антропогенне навантаження на довкілля призвело до суттєвого знищення біологічного й ландшафтного різноманіття. Важливим заходом щодо його збереження є заповідання, яке поряд із розробкою наукових основ раціонального природокористування є одним із найпріоритетніших напрямків екологічної політики держави. Об'єкти й території заповідання, які мають природоохоронну, наукову, естетичну й рекреаційну цінність, відносять до золотого фонду держави, а природно-заповідну галузь визнають як прогресуючу, що покликана ефективно діяти для прийдешніх поколінь.

Перспективними територіями у природно-заповідному фонді (ПЗФ) України є регіональні ландшафтні парки (РЛП), кількість яких, за даними Державної служби заповідної справи, становить 44, що мають площу 618,4 тис. га та становлять (21,83 %) в структурі ПЗФ. Немає їх лише в семи областях: Вінницькій, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Кіровоградській, Херсонській та Чернігівській [7]. РЛП-и дуже популярні в Європі, в світі їх близько 300, основне їх завдання – зберегти ландшафт як комплекс екосистем. Вони створюються з природоохоронною та рекреаційною метою в місцях з унікальним або типовим ландшафтом і завдяки регіональному підпорядкуванню мають більш спрощений механізм створення й управління, поряд з більш гнучким режимом функціонування й організації. При їх організації господарська діяльність в межах кордону парку не припиняється. На РЛП покладається виконання наступних завдань: 1) збереження цінних природних й історико-культурних цінностей, місць, пов'язаних з минулим нашого народу; 2) створення умов для ефективного наукового, екологічного, мисливського, рибальського туризму, відпочинку й інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів; 3) втілення в практику концепції сталого розвитку та сприяння розвитку екологічній освіті, культурі й вихованню; 4) збереження та розвиток народних невиснажливих центрів й ремесл з метою залучення туристів (інвесторів), що позитивно впливатиме на суспільний та економічний розвиток регіону. Кошти РЛП, які не підлягають вилученню, може отримати від наукової, природоохоронної, туристсько-екскурсійної, рекламно-видавничої діяльності [1,3].

На Вінниччині взагалі немає жодного заповідного об'єкту вищого рангу, хоча ПЗФ складають 342 території та об'єкти загальнодержавного й місцевого значення. Це в 10—12 разів нижче від рекомендованої вченими нормами, ПЗФ становить менше 0,89 % (24006,47 га) від загальної площі території області (дані на 01.01.2006). Рівень заповідності Вінниччини один з найнижчих в Україні, за цим показником вона знаходиться на одній сходинці з дуже антропогенізованими областями – Київською, Дніпропетровською, Кіровоградською, Луганською, де заповідність нижча 1 %. Дані World Watch Institute (Вашингтон) свідчать про те, що для підтримання нормального функціонування екосистем і ландшафтів будь-якого регіону площа «диких» (первісних), неушкоджених людською діяльністю територій (акваторій) в його межах має становити не менше 10-12 % від загальної території, а оптимальна площа заповідних територій повинна сягати 20 % [5]. Аналіз існуючої системи заповідних об'єктів і територій Вінниччини свідчить про її недосконалість і невідповідність національним і європейським стандартам.

Проводячи польові дослідження та аналізуючи різноманітні інформаційні й картографічні джерела, ми прийшли до висновку, який переконливо доводить про необхідність створення РЛП «Дні-

стер», розташованого в межах річкової долини Дністра (від річки Матерки – лівої притоки, яка є межею між Ново-Ушинським районом Хмельницької області і Муровано-Куриловецьким районом Вінницької області, до річки Немія Могилів-Подільського району, включаючи її всю долину). Площа проєктованого РЛП складатиме 18,2 тис. га, він знаходитиметься в межах Муровано-Куриловецького й Могилів-Подільського районах Вінницької області. Цей парк повинен стати вузлом регіональної екологічної мережі, він межуватиме з Хмельниччиною на заході, а на півдні – з Республікою Молдова. Територія проєктованого РЛП виділена за такими критеріями: 1) об'єкт має унікальне значення для збереження біологічного й ландшафтного різноманіття, генофонду рідкісних і типових рослин; 2) територія розташована на перетині Дністровського меридіонального коридору і Степового широтного коридору. Об'єктами РЛП, за нашими дослідженнями, є: території, що багаті на природне, генетичне, популяційне, видове, ценотичне та екосистемне різноманіття, а також прилеглі до них території з їх різноманітним ландшафтом; території з рідкісними видами та угрупованнями; заповідні території різного рангу; головні міграційні шляхи, місця масового розселення видів; потенційні для заповідання території, штольні, копальні, ставки, гатки, малі річки, водяні млини на них (антропогенного походження); унікальні геологічні об'єкти «стінки» – потужний комплекс осадових товщ від наймолодших антропогенних до найдавніших природних – силурійських відкладів палеозойської ери віком 420 млн. років, які зустрічаються лише в Придністров'ї і Поволжі; об'єкти стратиграфії; самобутні культури землеробства та утворені ними ландшафти (аграрні, лісові, аквально-білігеративні, тафальні); території з різного ступеня зміною рослинністю, напівприродною, культурною і навіть знищеною, що придатні для з'єднання центрів різноманіття; дебітні джерела гідрокарбонатного катіонного складу [2].

Природа досліджуваної території досить різноманітна. В умовах розчленованих лісових хвилясто-ерозійно-аккумулятивних та горбистих височин і плоских терасованих алювіальних низовин та долин річок тут взаємодіють різні типи ландшафтів. Особливою мальовничістю виділяються долинно-річкові ландшафти (ліві притоки річки Дністер) та геологічні (стратиграфічні) об'єкти – відслонення силурійських відкладів віком майже 400 млн. років є унікальними стратиграфічними пам'ятками природи світового значення, залишки нижньокрейдових відкладів альбського ярусу, мальовничі травертинові скелі, Лядівський скельний монастир тощо. Потреба в збереженні цих унікальних природних і антропогенних комплексів надзвичайно актуальна в зв'язку з інтенсивним і повсюдним господарським їх освоєнням. Природоохоронне значення цих територій носить комплексний характер.

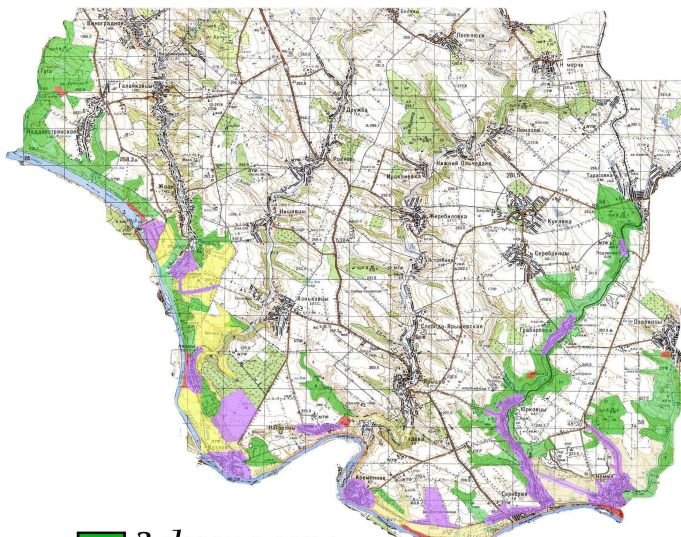
За фізико-географічним районуванням, проведеним Л.І. Воропай у 1982, територія проєктованого парку розташована в межах Придністровсько-Подільської лісостепової області, природного району Могилівське Придністров'я. З геологічного погляду парк розміщується на південно-західній периферії Українського щита, де спостерігається закономірне заглиблення кристалічного фундаменту в сторону Дністра. Найбільшу геологічну цінність мають відслонення порід вендського віку – останнього підрозділу протерозою з інтервалом 650-570 млн. років. Завдяки своїй виключній повноті та добрій відслоненості вони стали відомими далеко за межами України. Окремі відслонення обрані як стратотипові й визнані як геологічні пам'ятки світового значення. Серед вендських відкладів в дослідженому регіоні добре представлена валдайська серія, яка розчленовується на могилівську, яришівську та нагорянську світи. Кожна з названих світ складається з окремих верств: могилівська – з ольчедаївських, ломозівських і ямпільських; яришівська – з лядовських, бернашівських, бронницьких і зінківських; нагорянська – з джуржівських і калюських [8]. Територія проєктованого парку входить до геоморфологічного району Могилів-Подільського Придністров'я і приурочена до північно-західної схилової частини його підрайону – Дністровських каньйонних терас, що густо розчленований лівобережними притоками меридіонального напрямку – річками Матерка, Калюс, Батіг, Жван, Караєць, Лядова, Серебря, Немія та їх невеликими притоками. Район Дністровських каньйонних терас тягнеться смугою шириною до 30 км з північного заходу на південний схід. Абсолютні висоти поверхні знижуються в бік Дністра від 280 – 300 м до 120 – 150 м, а глибина врізу річкових долин сягає від 60 до 180 м. Завдяки цьому, в структурі ландшафтів характерне поєднання різних типів вододільних і прирічкових (долинних) місцевостей, які дре-нується численними притоками Дністра. Геоморфологічна будова і рельєф місцевості, де в минулому переважала дерев'яниста рослинність, сприяли утворенню тут основного типу сірих лісостепових опідзолених ґрунтів, ясно-сірих, сірих, сірих на переході до темно-сірих опідзолених ґрунтів переважно на лесових породах. Трав'яниста й дерев'яниста рослинність при постійному, а часом і надмірному зволоженню в днищах балок та в заплавах річок обумовили формування лучних і лучно-болотних ґрунтів, а на схилах чорноземно-лучних ґрунтів на глинах. Характер гео-

морфологічної будови досліджуваної території обумовив різноманітне сільськогосподарське використання земель, при якому рівнинні землі вододілів і переважна більшість схилів земель використовуються як орні землі. Пасовища та вигони розміщені, як правило, на малородючих змитих ґрунтах крутих схилів. Окремі ділянки з найбільш еродованими ґрунтами, де механізований обробіток неможливий, використовуються під випас худоби, часткове залуження й заліснення. Лише 8 % території знаходиться під природною рослинністю, переважно на схилах балок. Розораність території сягає 60-65 %. В ландшафтах проєктованого парку поширені сильно-хвилясті і схиліві типи місцевості. Схиліві землі займають тут 50-60 % території. За сумою середніх добових температур за період з температурою понад 10 0С і гідротермічним коефіцієнтом, як показником ступеня вологозабезпеченості за цей період, територію досліджуваного регіону віднесено до теплого, недостатньо вологого агрокліматичного району. Середня температура липня — +21 0С, січня — -5 0С. Тривалість періоду з середніми добовими температурами понад 5 оС становить 206 днів, понад 10 оС – 167 днів. Сума активних температур – 2700-2800 0С. Дата переходу температури через 5 оС вище нуля припадає на першу декаду квітня, початком весняного сезону вважають перехід середньодобової температури повітря через 0 оС – друга декада березня. Весняні приморозки закінчуються приблизно до 20-25 квітня, а середньодобова температура переходить через +5, +8 оС. Тривалість періоду із сніговим покривом – 50-55 днів. Середня річна кількість опадів – 504 мм, найбільше їх випадає у червні та липні. За геоботанічним районуванням територія проєктованого парку віднесена до Кельменецько-Брічанського (Північно-Бесарабського) і Вінницького (Центральноподільського) округів Подільсько-Бесарабської підпровінції Східно-Європейської провінції Європейської широколистяно-лісової області. У складі рослинності є представники бореальної, неморальної, понтичної і середземноморської флор, подекуди зустрічаються західно-європейські й східноєвропейські види. Бореальну рослинність представляють: сосна звичайна, ялина європейська, веснівка дволиста, жимолость пухнаста, квасениця пухнаста, купина лікарська. З неморальних видів: бруслина бородавчата і європейська, груша звичайна, дуб звичайний і скельний (подекуди черешчатий), клен польовий, липа серцелиста, ліщина, яблуня лісова, явір, ясен звичайний, купина широколиста й багатоквіткова, медуниця темна, копитняк європейський, скополія карніолійська, тонконіг дібровний, осока волосиста та інші. Представниками степової рослинності є: вишня степова, мигдаль степовий, терен, горлиця весняний, зіновать руська, келерія струнка, ковила волосиста, костриця борозниста, молочай несправжньо-хращуватий, осока гірська і низька, тимофіївка степова, чебрець український, чина панноська, шавлія поникла. Середземноморська рослинність представлена: дереном справжнім (кизиллом), тереном, калиною-гордовиною, купиною широколистою, осокою парвською, скумпією, шоломницею високою та іншими видами. Рідкісними, ендемічними та реліктовими видами є: берека, бруслина мала, льон бесарабський, мінуарція дністровська, коручка пурпурова, сон великий, молочай багатоколірний, рокитник Блоцького й подільський, таволга польська, тонконіг різнобарвний, хвощ великий, цибуля круглонога, подільська й ведмежа, чина ряба, шиверекія подільська, ковила волосиста, любка дволиста, фіалка собача, зірочник лісовий і звичайний, адоніс весняний (горлиця), в'язіль стрункий, арум Бессера, мальва круглолиста, відкасник татарниколистий, миколайчики польові (перекоти поле), чемериця чорна, ваточник асирійський, косаріки черепитчасті, бруслина кармекова та іржаста, шипшина собача, глід звичайний, плющ, борщівник, барвінок малий і трав'янистий, бронзівка смердюча та інші. Наявність таких типів ареалів пояснюється географічним розташуванням цього регіону й

різноманітністю та сприятливістю екологічних умов (гідро-геологічних, едафічних, м'якого й теплого мікроклімату). В більшості рослинний покрив фрагментований (диз'юнктивні ареали) і якщо не зменшити антропогенне навантаження й не здійснювати ефективну охорону, то при подальшій деградації він не виконуватиме екологічну, генетичну, еволюційну, економічну, ресурсну, наукову, освітню, виховну, естетичну, оздоровчу (лікувальну) функції. Типовими представниками тваринного світу є ссавці: зайці-русаки, лисиці, куниці, козулі, дикі свині, їжаки, ондатри, ховрахи, хом'яки, кроти, польові миші; серед птахів зустрічаються: кібчик, канюк, яструб, шуліка чорний, орел-карлик, лелека білий, шпаки, славки чорноголові, горобці, жайворонки, зяблики, солов'ї, іволги, ворони, граки, дятли (строкатий і чорний), зозулі, синиці (голуба і велика), сойки, ластівки (міська і сільська), дрозди (чорний, співочий, горобинник), голуб сизий; з риб: карась, короп, лин, щука, лящ, сом, краснопірка, пічкур, окунь; з плазунів: ящірка (зелена, прудка, веретільниця), вуж звичайний і водяний, мідянка; із земноводних: жаби (озерна, трав'яна, ставкова, гостроморда) і тритони, ропухи (сіра і зелена), кумка червонопузата, часничниця, багаточисельні безхребетні. Значна кількість тварин належить до цінних промислово-мисливських: олені, кабани, козулі, вовки, лисиці, зайці, борсуки, гуменники, гуси білолобі й великі, качки, лиски, курочки водяні, норці великі, пастушки, кулики, голуби тощо. Нині до списку тварин, які підлягають охороні віднесений: бобер звичайний, лось європейський, тхір степовий, видра річкова, сліпак подільський, кібчик, велика і мала сіра чапля, скопа, гуска сіра, лелека чорний, лебідь шипун, деякі види качок. В межах території проєктованого РЛП «Дністер» виділено такі функціональні зони: заповідна; регульованої рекреації; стаціонарної рекреації; господарська (рис. 1).

Висновки

Основними шляхами, які направлені на створення проєктованого РЛП «Дністер» є: **1)** збільшення площ натуральних природоохоронних об'єктів з поступовим відновленням прилеглих територій (а потім їх включення до заповідних об'єктів) або окремих малоантропогенізованих ландшафтів з перспективою їх ренатуралізації. До таких відносяться геолого-геоморфологічні, гідрологічні, едафічні, зоофітологічні території й об'єкти [4]; **2)** взяття під охорону унікальних природних типів урочищ «стінки». Для цього провести їх еколого-географічний аналіз, просторове поширення,

- Заказна зона*
- Зона нестационарної рекреації*
- Зона стаціонарної рекреації*
- Господарська зона*

Рис.1. Схематична карта зонування проєктованого регіонального ландшафтного парку «Дністер»

межах зон парку (екологічний аудит); **7)** проведення досліджень та здійснення відбору лісових, степових, лісостепових, лукостепових, прибережно-водних, торфово-болотних, бур'яно-польових, петрофітних і псамофітних екосистем та рудеральних угруповань, які доцільно включити до РЛП; **8)** встановлення місцезростань видів рослин, на території проєктованого парку, занесених до «Че-

закономірності формування, класифікацію, ресурсно-кадастрову оцінку, визначивши структуру й динаміку та встановивши антропогенний вплив; **3)** дослідження і взяття під охорону ландшафтно-інженерних і ландшафтно-техногенних систем: архітектурних пам'яток, культових і фортифікаційних споруд, зокрема: історичних центрів населених пунктів, різних релігійних споруд з прилеглими земельними ділянками, водяні млини, гути, поташні, садово-паркові ансамблі тощо [4]; **4)** проведення паспортизації заповідних об'єктів і природних систем, досліджуваної території, визначивши ступінь їх цінності (репрезентативності) з метою виявлення і включення цих територій до об'єктів заповідання; **5)** створення ентомологічних заповідних об'єктів; **6)** розроблення механізму проведення незалежного екологічного контролю за впровадженням запропонованих схем землекористування в

рвної книги» та фітоценозів «Зеленої книги» України, а також уточнення списку рослин і тварин (встановлення їх чисельності) з метою видання «Червоної книги» та «Зеленої книги» Вінницької області; **9**) створення єдиної (інтегрованої) системи заповідних об'єктів, яка б органічно поєднувала взаємопов'язані між собою натуральні й антропогенні комплекси; **10**) збільшення лісистості до 20 % за рахунок заліснення низькопродуктивних і деградованих земель і неугідь, а також відновлення лісових масивів, що були пошкоджені стихійним лихом в листопаді 2000 року; **11**) проведення контролю за розміщенням вздовж малих річок (їх заплав): а) тваринницьких і птахохферм, літніх таборів худоби, захищаючи прибережно-захисні смуги, зменшивши стихійні вирубки лісу, сінокосяння, випасання свійських тварин, використовуючи лише дозволені для цього місця; б) промислових і побутових сміттєзвалищ (в тому числі стихійних); в) складів для зберігання мінеральних добрив й пестицидів; г) комунальних, енергетичних, сільськогосподарських й промислових підприємств; д) будинків відпочинку, дитячих таборів та інших активних споживачів води, категорично заборонивши мити транспортні засоби безпосередньо у руслі або на березі річки, обмеживши (чи повністю заборонивши) використання моторних човнів, шляхів, дамб, переправ і переходів через малі річки (зменшивши зарегульованість стоку) та заборонивши проведення самовільних гідротехнічних робіт (особливо спусків ставків) з метою вилову риби, браконьєрства з використанням електровудок, сіток тощо, створивши сприятливі умови для відтворення рибних запасів, регламентації вилову риби [6]; **12**) проведення неперервних наукових (гідрологічних, гідрогеологічних, інженерно-геологічних, гідрофізичних, гідрохімічних, гідробіологічних, фітоценотичних, іхтіологічних, еколого-економічних) досліджень натурних комплексів для встановлення екологічного стану малих річок парку, їх охорони й раціонального використання; **13**) створення громадських приймалень та організацій (наприклад, «Друзі Дністра») при органах муніципального управління, які б проводили природоохоронні заходи з метою поліпшення екологічного стану РЛП та дотримувались місцевих планів екологічних дій; **14**) проведення органами місцевого управління спільно з громадськістю зборів, конференцій, круглих столів щодо формування громадської думки з метою виконання профілактичних заходів по зонах парку та підвищення загального рівня екологічної освіти й виховання місцевого населення; **15**) проведення екологічної експертизи небезпечних об'єктів, які впливають на екологічний стан парку, а також здійснення господарської інвентаризації, паспортизації, аудиту й менеджменту його території. Для цього постійно проводити екологічний моніторинг поверхневих і підземних вод, ґрунтів, повітряного басейну, біоти, створивши банків екологічної інформації та консультативно-впроваджувальних центрів з екологічних й природоохоронних питань; **16**) сприяння ефективному розвитку екологічного туризму на природно-заповідних територіях, який може стати модельним зразком збалансованого (невиснажливого) використання природних ресурсів. Відвідування рекреантами заповідних територій надасть можливість отримувати постійні фінансові надходження й використовувати їх для розбудови екомережі області; **17**) проведення впорядкування мисливських угідь, з дотриманням більш чіткого обліку диких тварин і птахів (здійснення їх контрольного відстрілу тільки за наявності ліцензій і дозволів), визначивши ареали їх поширення та зменшивши неконтрольоване (непродумане) полювання й браконьєрство; **18**) посилення відповідальності місцевих органів влади (самоврядування, територіальних громад), громадських організацій і населення загалом за збереження біологічного й ландшафтного різноманіття парку та підтримання на належному рівні режимних зон; **19**) включення до проєктованого РЛП «Дністер» території Ново-Ушицького району Хмельниччини (села Струга і Куча), яку ми детально обстежували, де є унікальні ландшафти (штольні й копальні по розробці фосфоритів), «стінки», різноманіття фітоценозів і гідрологічних об'єктів (дебітних джерел питної води з якої можна виготовляти мінеральну воду), а також заповідні території вздовж Дністра в межах Чернівецької, Тернопільської (РЛП «Дністровський каньйон», площею 42084 га, Хмельницької та Вінницької (РЛП «Мурафа», проєктований площею 3,5 тис. га) областей з метою створення Національного природного парку (чи біосферного заповідника) «Дністровський каньйон».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієнко Т. Л., Грищенко Ю. М., Прядко О.І. Регіональні ландшафтні парки України: стан та перспективи створення //Матеріали науково-практичного семінару. – Рівне: РДТУ, 1999. – С. 7-13.
2. Галина Мудрак Унікальні об'єкти Середнього Придністров'я – урочища «стінки» //Матеріали міжнародної наукової конференції «Ландшафти та геоекологічні проблеми Дністровсько-Прутського регіону». – Чернівці: Рута, 2005. – С. 174-177.

3. Гостудим О. М. Регіональні ландшафтні парки – нова категорія природно-заповідного фонду України //Матеріали науково-практичного семінару «Роль регіональних ландшафтних парків як навчально-виховних центрів». – Полтава, 2002. – С. 11-14.
4. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. – Вінниця, 1998. – 289 с.
5. Мудрак О. В. Обґрунтування необхідності розбудови екологічної мережі Вінницької області //Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. – Вінниця, 2004. – Вип. 17. – С. 84-92.
6. О. В. Мудрак, Г.І. Кравчук Екологічні проблеми, охорона і раціональне використання малих річок Вінницької області //Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. – Вінниця, 2006. – Вип. 24. – С. 25 – 42.
7. Осипова М. О., Клєстов М. Л. Сучасний стан мережі регіональних ландшафтних парків в Україні і необхідні умови її розвитку //Матеріали науково-практичного семінару «Роль регіональних ландшафтних парків як навчально-виховних центрів». – Полтава, 2002. – С. 7-10.
8. Стратиграфія УРСР в 11 томах. Т. 2. Рифей-Венд. К.: Наукова думка, 1971. – 276 с.